

BORIS ILJENKO

DRUŠTVENE I IDEJNE PRETPOSTAVKE KULTURE SAMOUPRAVNOG DRUŠTVA

Čini mi se, — neophodno je da ambicije svog izlaganja odmah na početku ograničim. Sam sebi bih protivrećio kada bih pokušao da ono što mislim predstavim kao nepriko-snoveni model kulture samoupravnog društva. Takve šeme nema, a sama pomisao na nju prvi je korak na krivom putu.

Ja se zbog toga u ovom izlaganju ograničavam na iznošenje nekih idejnih i društvenih pretpostavki kulture samoupravnog društva i to uopštenih do onog stepena na kome mogu biti teze za jednu koliko toliko koherentnu koncepciju kulturnog razvoja.

Kao polaznu hipotezu koristio bih misao: da samoupravljanje kao oblik organizacije celovitog društva i put kojim se ostvaruje proces oslobađanja čoveka, uspostavlja jedinstvo različitih sfera ljudske delatnosti. Zbog toga se u uslovima samoupravljanja oblast kulturnih delatnosti, koja je u klasnim formacijama relativno osamostaljena oblast društvene podele rada, može sve potpunije i neposrednije spajati sa drugim sverama aktivnosti u jedinstven proces. Iz tog ugla posmatram i problem integrisanosti kulture u naše društvene tokove, i njen razvoj kao integralnog dela društvene moći radnog čoveka.

NOVA KULTURNA POTREBA

Suštinu i puteve takvog društvenog preobražaja kulture, njenog uklapanja, njenog integrisanja u naše društvo, treba videti u društvenom položaju rada i u odnosima na njemu zasnovanim. Ovakav stav proizilazi iz koncepcije kulture kao integralnog dela sveukupnog razvoja i uloge rada u socijalnom preobražaju društva. Ideja oslobađanja rada je stoga ideja vodilja u menjanju društvenog bića kulture. U toj svojoj funkciji ona ima više aspekata.

Prvo: ona inicira i izražava nove sadržaje i dimenzije kulture koja se zasniva na novim potrebama radnog čoveka. Te nove potrebe proizilaze iz osnovnih interesa i novih mogućnosti ljudi da odlučuju o rezultatima svoga rada. Zbog toga kultura zasnovana na realnim i autentičnim potrebama čoveka ne može biti sredstvo državne politike za okupljanje društvenih snaga oko etatičkih koncepta socijalizma. Ukoliko ta potreba postaje slobodnija i autentičnija razvojnja dimenzija interesa radnog čoveka, njegovog saznanja i oslobodene društvene akcije, utoliko će i kulturna politika prestajati da bude metod za pregovore kulturnih snaga sa državom. Međutim, treba se čuvati eventualnih novih jednostranosti. Afirmacija društvenih interesa i kulturnih potreba radnih ljudi nema za cilj monopoliziranu vlada-

vinu proizvođača i proizvodnog rada nad ostalim delovima društva. Oslobađajući postupno društvene odnose svih oblika monopola, dakle i svog sopstvenog, radnička klasa afirmiše opšte društveni interes. Oslobađajući se od svih oblika najamnog odnosa radnička klasa afirmiše odnose slobodnog i društvenog rada u čitavom društvu.

Drugo: osnova kulture je nova potreba „probudena” u procesu oslobađanja rada, u pravu na raspolaganje rezultatima svoga rada a ne indoktrinirana vrednost prosvetarstvom kao idealnim modelom odnosa u kulturi. Na tim osnovama i radni proces kao oblik udruženog rada dobija neprotivrečni i neotuđujući karakter. On prestaje da bude osnova protivrečnosti umnog i fizičkog rada, mašiniziranog rada i odlučivanja, duhovne i materijalne sfere, „glave” i „ruku”, kulture kao sektora odvojenog proizvođača od sredstava za proizvodnju. U tom smislu se može govoriti o vraćanju otuđene potrebe čoveku, o vraćanju kulture u neposredni proizvodni proces i njegovom preobražaju u kvalitetu neposrednih rezultata u predmetu rada i odnosu prema radu.

Treće: dohodak i robna proizvodnja predstavljaju i društveno-ekonomski okvir ovakvih procesa. Sistem, zakon i odnosi dohotka u našim uslovima ne obnavljaju stare strukture nasledene od kapitalizma upravo zbog toga što razvijaju dalje ljudsku reprodukciju u pravcu neograničenog podruštvljavanja proizvodnje i celokupnog društvenog života čoveka na bazi: društvene svojine, ukidanje najamnih odnosa, likvidacije klasičnih protivrečnosti društvene podele rada i ostvarenja slobodne i svesne aktivnosti svih subjekata društva. Postojeće disproporcije u kulturi, (nedovoljan materijalni nivo, razni oblici zastarelosti, nepismenost, neravnomerna mreža institucija, nejednaki uslovi komunarna itd.) ne mogu se rešavati napadom na sistem i odnose dohotka i restauracijom administrativnih odnosa, već postepenim uklanjanjem svih društvenih, obrazovnih, materijalnih, organizacionih i drugih prepreka razvoju strukture potrošnje ličnog dohotka radnog čoveka, odnosno većem učešću kulturnih potreba u njemu. Jednostrane kritike sistema dohotka često u suštini izražavaju težnju da se interesi kulture svedu na starije interese i dobiju povlašćenu poziciju u društvenoj подели rada. Upravo zbog toga „opasnost” za kulturu od „neprosvećenih masa” koristi se za odbranu budžeta kao materijalne pozicije administrativnih odnosa u kulturi i sistema hijerarhije i prava nadređenih čoveku. Međutim, s obzirom na pravac i karakter našeg društvenog razvika, integracije kulture u njegov tok pretpostavlja re-

šenje ovakvih autoritarnih sistema, odumiranje etatičkih struktura i njihovo postepeno zamenjivanje strukturama koje odgovaraju zajednici slobodnih ljudi, proizvođača, kroz proces odumiranja kulture kao nadređenog i u sebi osamostaljenog dela ljudskog rada.

Često se u obračunavanju sa sistemom dohotka operiše sa šundom. Vezivanje kulture sa sistemom dohotka nema za cilj povlađivanje lošem ukusu i snižavanje nivoa umetnosti. Borba za masovnu kulturu znači akciju za masovno korišćenje najvrednijih kulturnih rezultata. Kiča, mediokritike produkcije bilo je u svim sistemima. To je svojevrsan vid otuđenja koji se ne može vezivati za sistem dohotka, jer cveta u administrativnom načinu regulisanja kulturne produkcije u mnogo drastičnijim, mnogo raširenijim vidovima. Socijalni koreni ove pojave vide se mnogo dublje, u specifičnim oblicima svesti formiranoj na konkretnim uslovima otuđenog rada. Put oslobađanja proizvođača tih protivrečnosti u takvim uslovima je vezivanje kulture za sistem dohotka, jer je to i put stvaranja uslova za razvijanje novih i viših kulturnih potreba. Takav pogled na socijalne uzroke ove šund-kulturne produkcije, u stvari, trebalo bi da podstiče subjektivne snage društva na organizovanu idejnu borbu za kriterijume, za vrednosti protiv svih zloupotreba, monopola koji se formiraju u ovom delu društvene produkcije.

KULTURA KAO SASTAVNI DEO DRUŠTVENOG RADA

Kultura samoupravnog društva mora biti kultura najširih slojeva ljudi. Savremenoj teoriji kulturnog razvika nije strana ova misao, kao što joj nisu strane ni njene tehnokratske i prosvetarske stranputice. Jedna: da kultura postaje kultura najširih slojeva samim tehničkim razvitkom industrijskom proizvodnjom i komunikacijom izdavačke delatnosti, filma, televizije, radija i dr. Druga: da je kultura bliža čoveku ukoliko mu se više kulturnih vrednosti indoktrinira. I jedna i druga varijanta rešenja vide u kvantitativnoj transmisiji kulturnih dobara a kultura samoupravnog društva se ne može samo na to svesti jer izražava dublje socijalne promene.

Dakle ne radi se samo o tome da čovek postane „kulturniji” u građanskom značenju te vrednosti, nego da kultura postane sastavni deo društvenog rada, da se neposredno poveže sa materijalnom proizvodnjom; da se promenom čoveka u proizvodnji menja njegov položaj u čitavom društvu; da njegovo pravo da odlučuje o rezultatima svoga rada ne bude uže „privredno”, nego društveno

pravo i nova osnova za oslobađanje kulturnog stvaralaštva od državnog tutorstva.

U tim uslovima menjaju se društveni odnosi u kulturi, nosioci kulturne politike, organizacija kulturnog života (postojeće institucije postaju „tesne“), pa i sam pojam kulture koja postaje sve više integralni elemenat proizvodnje, elemenat humanizacije uslova života i rada; prevazilaze se klasne osnove kulture, etastički položaj kulturnih institucija i najamni odnosi u njima, elitna svest o posebnom pravu na kulturu.

To je i put razvoja autentične kulture kao sastavnog dela društvenog rada, kulture koja nastaje slobodno (dakle u novom socijalnom značenju te slobode), bez arbitara, posrednika i monopola. U takvim društvenim uslovima politika podizanja kulturnog nivoa ljudi oslobođena je prosvetarskih i tehokratskih ograničenja, jer je deo nastojanja da slobodno udruženi proizvođači ovladaju svojom istorijski novom funkcijom — funkcijom subjekta kulturnog razvoja.

Merama društvene reforme sistem samoupravljanja dobio je snažan materijalni podstrek, kvalitatívno nov sadržaj. Neposredni proizvođači sve više utiču na raspodelu dohotka i proširenu reprodukciju. Humanistička vrednost ovih promena mora se videti i u uvećanoj društvenoj moći njegovoj. Na takvoj društveno-ekonomskoj bazi izrasta i odgovarajući politički sistem: organizacija države, skupštinskog sistema, političkih organizacija i svih važnijih društvenih institucija. Centri odlučivanja u skladu sa ovakvim društveno-ekonomskim procesima pomeraju se od administrativno-hijerarhijskih ka samoupravnim strukturama. U tom procesu razvija se i njihov uvećani interes za celokupni društveni razvoj; njihova uvećana mogućnost da regulišu i usmeravaju sve društvene tokove; dakle, i kulturni razvoj, društveni položaj kulture i odnosa u njoj.

Proces afirmacije ove nove društvene moći proizvođača upravo je u toku. U oblasti kulture, međutim, on nailazi na krupne teškoće: nasleđena neravnomerno razvijena baza za kulturni život, nerazrađene koncepcije, savremene problematike društvenog položaja kulture, subjektivni otpori i parcijalne interpretacije samoupravnog sistema; administrativne koncepcije društvenih odnosa koje se zaklanjaju za specifičnosti kulture kao društvene i individualne delatnosti.

Treba imati u vidu i specifičnosti kad se govori o sistemu dohotka u kulturi. Neke kulturne aktivnosti — novinska, radio-televizijska aktivnost, izdavačka itd. brže i lakše se vezuju sa sistemom dohotka. Dok kod drugih — pozorišna umetnost, seriozna muzika itd. taj proces ide nešto sporije. Međutim, ovde se radi samo o razlici u dinamici procesa a ne u njegovom karakteru i suštini koji je jedinstven.

Specifičnosti u kulturnom stvaralaštvu su u vrsti rada a ne u sposobnosti kulturnih delatnosti da se uklupe u odnose u društvu. Robni odnosi ne ocenjuju značaj i specifičnost stvaralačkog rada, oni izražavaju širi društveni odnos ljudi i njihovog rada. Kulturni stvaralac u tim okvirima ne može uspostavljati društvenu komunikaciju van realnih odnosa koji postoje u društvu. Kada iznosi knjigu u društvo on se uključuje u društvenu podelu rada, da bi u društveno-ekonomskim odnosima ostvario pravo na udeo u raspodeli društvenog proizvoda. Time kulturna tvorevina ne dobija kritičku ocenu umetničko-naučne vrednosti, već se udeo kulturnog stvaralaca u raspodeli objektivizira i upoređuje u odnosu na druge vrste rada.

Ja ne pretendujem da sam sa ovih nekoliko skica za jednu koncepciju društvenog položaja kulture iscrpno sva pitanja ili rešio sve nesporazume. Naprotiv, unutar ovih opštih teza mnogo je dilema i mogućnosti za njihovo potvrđivanje ili menjanje. Posebno brojna pitanja se javljaju u praktičnoj verifikaciji ovakvih ideja. Međutim, ovako opšte iznete, ove ideje imaju drugu svoju prednost: one su pokušaj sagledavanja celine u mnoštvu društvenih činjenica, perspektive u sadašnjem trenutku. Ukoliko se nešto od njihove sadržine pokaže kao prihvatljivo mogu biti izvestan doprinos razvijanju koncepcije kulture samoupravnog društva.

BUDIŠ SE IZHENADA

Budiš se izhenada,
Čuješ pod prozorom graju:
Smeju se, zvonko,
A oči im blistaju.

Rasanjuješ se; minuli su
A ti bi s njima.
Misliš: o, zvonko,
Sa sjajem u očima.

Ti koji se ne smeješ,
Koji se smešiš,
Zaustio si da kažeš
A ne nalaziš reči.

NE KROŠNJU, VIŠE ŽBUN ...

Ne krošnju, više žbun
Stare ribizle, volim
Koji ko gužva zelena
Raste pod prozorom mojim.

MIODRAG STANISAVLJEVIĆ

Ne krošnju. Samo žbun
Neumiven i tršav.
Uz stablo starog bagrema
Beži, ko miš, bršljan.

Ne krošnju starog bagrema
(s lišćem ko vršci prstiju;
o, ja sam osetio njihov opip
u noćima blagim i toplim),

Više tršavi žbun
Stare ribizle volim
Koji ko gužva zelena
Raste pod prozorom mojim.

IZ VOZA OPET VIDIŠ ...

Iz voza opet vidiš
Promiču predeli stari:
Niski voćnjaci,
Prozračni topoljari.

Spustivši prozor gledaš
Njihov poredak nestalni:
Redovi pravi,
Redovi dijagonalni.

A linija horizonta se
Neprestano spušta i diže
I od toga ti se čini
Ko da se u stolici za ljuljanje njišeš.

Uspavljuješ se. Voz juni.
Voćnjaci i topoljari davni.
Redovi pravi.
I dijagonalni.

Reci, otkud ti rešenost
Na put kojim se nigde ne sliže,
Snaga da juniš što dalje
Kad sve te privlači bliže?

JA CELU PRVU GODINU ...

Biti sve manje živ
A samo jedno znati:
Ništa ne reći,
Tiho nestati.

Ja celu prvu godinu
Nisam mogao da shvatim:
Tako otići!
Tako nestati!

Ja i sad ne znam kako to bi
Tek meni se činilo da
Ti se, u sveću ovom,
Iz groba ogledaš.

I umesto da otupim
Što, kao spas, očekivah
Postadoh samo odsutniji.
To čuva čoveka živa,

Al užasnih li za nj časova:
Saznače kakva su to
Razdiranja kad bol
Stane da cepa odsutnost.

Za sve to vreme
Nisam do istine dopro:
Voleh li il mrzeh,
Prštaš, il tražiš oprost.

Ja i sad ne mogu da shvatim,
Još se ne mirim mada
Moj život teče dalje
I, jer se ne mirim, pada.

Al celu prvu godinu
Meni je izgledalo:
Ti prolaziš svetom
— Kao ogledalom.

HILJADUGODIŠNJI PLJUSKOVI

Činilo se: sve je jednostavno.
Zemlja u vodi plovi.
Vrlo malo zemlje.
Hiljadugodišnji pljuskoivi.

Kratkotrajni susreti.
Traganja za istinom.
A onda, gušeći se u poljupcima,
Udaljavamo se vrtoglavom brzinom.

Malo svetlosti, pa opet noć.
Pokašto tek odsevi.
A kao zavese
Hiljadugodišnji mlazevi.

BEJASMO U DVA PREDELA ... B. V.

Bejasmo u dva predela
Bujna i osunčana,
A između njih, u trećem,
Kiša je lila celog dana.

Zatim: dva predela tiha,
U trećem-neko stida,
A ti si dolazila
Razmičući kišu kao granje.

I opet: u dva predela smeh,
U trećem-neko stida.
A ja sam, na neki čudan način,
U sve to imao uvida.

OBIČAN PROLAZNIK

Ponadaš se, ne jednom,
Da ću u sledećem pokušaju
Široko, do bola,
Zaroniti u izvesnost.

Umešao bih se tako
U gomilu ljudi
Koji su se osmehivali
Nekome iza mene.

Ubrzavao bih korak
Tamo gde su to oni činili
I ni po čemu se nisam
Razlikovao od drugih prolaznika.

Ali, jedini ja od svih
U svemu običnih prolaznika
Nisam išao nigde,
Samo sam prolazio.